

CERTAMEN VI.
Előadások a Magyar Tudomány Napján
az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában

CERTAMEN VI.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED Emese, PAKÓ László, SÓFALVI Emese

Szerkesztőségi munkatárs
CSATA Adél

Kolozsvár, 2019

A kötet megjelenését támogatták:

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

Szerkesztette: Egyed Emese, Pakó László, Sófalvi Emese
Szerkesztőségi munkatárs: Csata Adél

© Szerzők, 2019

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: Idea nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető.....	5
Introduction	
Introducere	
I. NYELV-, IRODALOM-, NÉPRAJZ-, SZÍNHÁZ-, FILM- ÉS ZENETUDOMÁNY	
MÁTHÉ Dénes	
A reformáció hatása a magyar standard nyelvváltozat formálódására.....	13
The Influence of the Reformation on the Development of the Hungarian Literary Language	
Influența Reformei în dezvoltarea limbii literare maghiare	
ZSEMLYEI Borbála	
Nyelvhasználati sajátosságok a romániai magyar elektronikus médiában.....	19
Characteristics of the Language Use of the Hungarian Electronic Media in Romania	
Caracteristicile limbajului mass-mediei electronice în limba maghiară din România	
Dr. BALÁZS Lajos	
Emberközpontú népi tudás a születés és szülés léthelyzeteiben	29
Anthropocentric Folk Knowledge in Existential Situations of Birth and Giving Birth	
Cunoașterea populară în stările existențiale ale nașterii	
CSATA Adél	
A historia litteraria Benkő József koncepciójában.....	35
The Historia Litteraria in the Concept of József Benkő	
Concepția lui József Benkő despre historia litteraria	
NAGY Katalin	
A 19. századi magyar gyermekirodalom előzményei – filantropizmus és polgári értékrend magyar nyelvű gyermekkönyveinkben	53
Antecedents of Hungarian Children's Literature of the 19 th Century – Philanthropism and Civic Values in Hungarian Written Children's Books	
Antecedentele literaturii pentru copii din secolul al XIX-lea – filantropismul și valorile civice în cărțile pentru copii scrise în limba maghiară	
BARTHA Katalin Ágnes	
A „szemtelen párisi grisette”, „frivol, léha dolgok” és az erényes nőkép között (Színésznői imázs és a színházi szerepkör viszonyáról a 19. században)	65
In Between 'Cheeky Parisian Grisette', 'Frivolous, Light Businesses' and 'Respectable Womanhood' (Actresses' Image and Theatrical Lines of Businesses in 19 th Century)	
Între o grisetă pariziană nerușinată, chestii frivole, ușuratece și imaginea femeii respectabile (Relația dintre imaginea actriței și paleta de roluri teatrale din secolul al XIX-lea)	

PIELDNER Judit

- Történelem, kulturális emlékezet és intermedialitás Radu Jude *Aferim!* című filmjében.....79
History, Cultural Memory and Intermediality in Radu Jude's *Aferim!*
Istorie, memorie culturală și intermedialitate în filmul *Aferim!* de Radu Jude

Zenatudomány – László Ferenc öröksége

ANGI István

- Köszöntés és méltatás. László Ferenc-emlékülés, 2017. november 25.87
Greetings and Appreciation. Colloquium in Remembrance of Ferenc László,
25th November 2017
Salutare și apreciere. Colocviu comemorativ Francisc László, 25 noiembrie 2017

NÉMETH István Csaba

- A László Ferenc-hagyaték, és ami mögötte van89
The Ferenc László Legacy and What Lies Behind It
Succesiunea lui Francisc László și ceea ce se află în fundalul acesteia

BIRÓ Viola

- Tanulságok és ösztönzések. Megjegyzések László Ferenc Bartók-kutatásaihoz.....103
Lessons and Inspirations. Remarks on Ferenc László's Bartók-Research
Lecții și inspirații. Observații asupra cercetărilor bartókienne ale lui Francisc László

SZAKÁCS Boglárka

- Bartók Béla: Concerto zenekarra. Török inspiráció egy remekműben.....115
Béla Bartók's Concerto for Orchestra. Influence of the Turkish Folk Music Collection
Béla Bartók Concerto pentru orcestră. Inspirație turcească într-o capodoperă

SÓFALVI Emese

- Jozefa Palm, avagy a kolozsvári Mozart-kultusz kezdetei123
Jozefa Palm and the Beginnings of the Mozart-Cult in Kolozsvár/Klausenburg/Cluj
Jozefa Palm sau despre începuturile cultului Mozart la Cluj

POTYÓ István

- Bertha Brukenthal: egy arisztokrata az erdélyi zeneszerzői térben.....131
Bertha Brukenthal: An Aristocrat among the Transylvanian Composers
Bertha Brukenthal: o aristocrată în peisajul componistic autohton

II. TÖRTÉNELEM

Szász Anikó

- Torda és Dés természeti erőforrásai (1541–1600).....147
The Natural Resources of Turda and Dej
Resursele naturale din Turda și Dej

Reformáció 500

SZABADI István

- A Szilágyság hovatartozása a kora újkori református egyházkormányzat tükrében.....165
The Affiliation of Sălaj Region in the Mirror of the Early Modern Reformed Ecclesiastical
Government
Apartenența Sălajului din perspectiva conducerii ecleziastice reformate din epoca premodernă

SZABÓ András

- Erdélyiek a wittenbergi magyar coetusban.....173
Transylvanian Students in the Hungarian Coetus of Wittenberg
Studenți transilvăneni în Uniunea Studenților Maghiari (*Coetus Ungaricus*) din Wittenberg

ŐSZ Sándor Előd

- Reformátorok saját kezű levelei Szenci Molnár Albert gyűjteményében181
Autograph Letters of Important Personalities of the Reformation in the Collection of Albert
Szenci Molnár
Scrisori autografe ale personalităților Reformei Europene în colecția lui Albert Szenci Molnár

KOLUMBÁN Vilmos József

- Az univerzalista Huszti András189
The Universalist András Huszti
Universalistul András Huszti

Az osztrák–magyar kiegyezés a szimbolikus politika tükrében

MANHERCZ Orsolya

- Reprezentáció és politika201
Representation and Politics
Reprezențație și politică

PÁL Judit

- Erdély 1867. évi uniójának szimbolikus megjelenítése219
The Symbolic Visualization of the Union between Transylvania and Hungary from 1867
Vizualizarea simbolică a uniunii Transilvaniei cu Ungaria din 1867

ESZIK Veronika

- „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez”.
A magyar tenger megalkotása (1868–1914)233
“To Bring the Sea Closer to the Heart of the Country.” The Making of the Hungarian Adriatic
1868–1918
„A aduce marea mai aproape de inima țării”. Crearea Adriaticii maghiare 1868–1914

Rövidítésjegyzék.....245

- Abbreviations
Abrevieri

Mutatók.....	246
Indexes	
Indice	
Képmelléklet.....	267
Illustrations	
Ilustrații	

BARTHA KATALIN ÁGNES*

A „SZEMTELEN PÁRISI GRISETTE”, „FRIVOL, LÉHA DOLGOK”
ÉS AZ ERÉNYES NŐKÉP KÖZÖTT
(SZÍNÉSZNŐI IMÁZS ÉS A SZÍNHÁZI SZEREPKÖR
VISZONYÁRÓL A 19. SZÁZADBAN)**

Kulcsszavak: *színházi szerepkör, színésznői imázs, normatív nőkép, 19. század, performativitás*

A tanulmány két jeles magyar színésznő pályájához, a Prielle Kornéliához (1826–1906) és Bulyovszkyné Szilágyi Lillához (1833–1909) kapcsoltan a színésznői imázs konstrukciójának néhány alkotóelemére figyel, a kortárs normatív nőkép és színházi szerepkörök viszonylatában. Az összehasonlítás jelezheti azt az utat, amely az új típusú modern női alakok következő századi színpadi megteremtéséhez vezettek, ill. megmutathatja, hogy milyen mértékben vettek részt e színésznők önreprezentációs stratégiáik és fogadtatásuk révén a performativitás normáinak átalakításával az új női szerepek formálódásában.

Majdnem egy időben kezdik pályájukat a negyvenes években. Prielle vidéki vándortársulatoknál kezd 1841-ben, Bulyovszkyné Szilágyi Lillát (Szilágyi Pál színész gyerekeként) már 1840-ben gyerekszínészként alkalmazza a pesti Nemzeti Színház. A Prielle és a Bulyovszkyné páros közül (akik gyakorlatilag 1859-ben váltották egymást a Nemzeti Színház színpadán) Prielle lett az elsődlegesen és tartósan ünnepeelt nemzeti színésznő, nem pedig Bulyovszkyné, aki viszont nemzetközi hírnévre tett szert.

Míg Prielle Kornélia 1859, ill. 1861-től vált a Nemzeti Színház tagjává, 1881-től első örökös tagjává is, egészen 76 éves koráig játszott 1902-ig, addig Bulyovszkyné, igen fiatalon, 45 évesen, 1878-ban vonult vissza. 1959-től külföldi, főként német színésznői aktivitásából szerzett sikere¹ és tekintélyes vagyona birtokában tudott magának megbecsülést szerezni Európában, de magyarországi fogadtatása 1863-ban, majd végleges hazatelepülésekor, 1875-ben a magyar színpad elhagyása miatt nem volt egyértelműen elfogadott, s reményei ellenére nem szerződte a Nemzeti Színház újra.²

* BARTHA Katalin Ágnes (1978), PhD, irodalom- és színháztörténész, a BBTE Színház és Film Karának adjunktusa. E-mail: bkagnes@yahoo.com.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 1859-ben a gothai színházban lép fel *Stuart Mária* szerepében, Breslau, Coburg, Meiningen, Drezda, Stuttgart, Frankfurt színházaiban volt vendég; 1861-ben Drezdába szerződött; 1867-ben a müncheni udvari színház tagja lett. PÉCHY Blanka: *Hűséges hűtlenek*, Magvető, Bp., 1969.
- 2 Bulyovszkyné életművéről nem született tudományos monográfia, viszont kalandos életútját egy regényes életrajz örökítette meg, mely gazdag levelezését is sikeresen hasznosította: PÉCHY: *i. m.* A magyar színházi diskurzus kontextusában tárgyalt pályájának törésvonalai mentén szemlélt vizsgálatát lásd BARTHA Katalin Ágnes: *Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a magyar színházi diskurzus*, Erdélyi Múzeum, LXXX(2018). 3. sz. 69–81.

Noha nincs egyértelműen célra vezető színésznői sikerrecept a 19. században, ennek legfontosabb összetevőjéhez tartozik a jó kapcsolatok teremtése intézményen belül és kívül; jó publicitás szervezése, amiben a képeknek, fotóknak is fontos szerep jut, a színésznői név állandó nyilvánosság előtt való futtatása, megfelelő színpadi szerephez való jutás, s a megfelelő szerepkör sikere után, azon belül való működés.

1.1. SZEREPKÖRÖK

Voltaképpen az ötvenes években kezd kibontakozni és érvényre jutni Bulyovszkyné Szilágyi Lilla drámai és vígjátéki tehetsége; 1852-ben több vezető szerephez jut: Ophelia (*Hamlet*), Jessica (*Velencei kalmár*), Lujza (*Ármány és szerelem*).³ E szerepek a *naïva* és *drámai hősnő* szerepkörökbe illeszkednek. Fizetésének növekedése 1852/53-as szerződése, majd az azt követő évadokban és az 1856-os szerződése szerint is tehetségének és színházban betöltött szerepének növekvő jelentőségét jelzik.⁴

Fellépései mellett ír, több lap közli tárcáit, novelláit (1853-tól), 1855-ben, majd 1857-ben két kétkötetes novellagyűjteménye jelenik meg; több francia darabot fordít/átdolgoz és magyarít gyakran német fordítás nyomán a Nemzeti Színház számára, amelyből húszat hasznosít is az intézmény és számos vidéki színház.⁵

Nem kétséges, hogy az írói munkássággal rendelkező 19. századi színésznők, amint ez Bulyovszkyné esetében is áll, irodalmi alkotásaikban aktivizálták színésznői imázsukat, és úgy is tekinthetünk írásaikra, mint egy újabb szerep eljátszására, amely színpadon stabilizált szerepkörükhöz jól illeszkedett. Bulyovszkyné irodalmi alkotásaiban az általa preferált *ártatlan szende* és a *drámai hősnő* színházi szerepkörökre épít és ilyen típusú karaktereket teremt.

Az *Estély* című novella hősnője a Théâtre Français színpadán Victor Hugo *Angelójának* Bragadini Katalinjában debütáló Clement Laurence (mellette Thisbét Rachel adja), erényes színésznő, akinek elcsábítására fogadást kötnek. A színésznő megjelenítésének fontos motívuma az elegancia, szépség, fiatalág, a mocsoktalan név és a mindenkori ellenségek:

„A mi a fiatal művésznő magánéletéből a mindig kíváncsi közönséghez átszivárgott, inkább rokonszenvet volt képes ébreszteni, mint idegenkedést. (...) magaviselete Laurencenek, ki nyilvános helyeken mindig a legegyszerűbb, a legkeresetlenebb és ép azért feltűnő eleganciával jelent meg, oly szerént és igénytelen vala, hogy sem a nagyobbak, sem a kisebbek irigységét magára nem vonta. Hogy mind a mellett valóának, kik előre is pálczát törtek fölötte, azt mindenki fogja érteni, kinek színi dolgokról némi fogalma van. Laurence fiatal volt és szép volt. Mocsoktalan nevét, mely semmi botrányra

3 Lásd OSZK SzT, színlapok

4 Szerződéseit azt mutatják, hogy az 1850/1851-es, ill. 1851/52-es színházi évadban 60 pengőforintnyi havi díjban részesült (OSZK Sztt, Fond 4/119, 120.); az 1852/53-as színi évadban a drámai színésznői szerepkörre szerződött Bulyovszkyné 72 pengő forintot kapott (OSZK Sztt, Fond 4/121). Az 1854/1855-ös évad jelentős fizetésemelést hoz, 1440 forint lesz éves fizetése, azaz havi 120 Ft (OSZK SzT, Fond 4/122), az 1855/56-os évadban 1600 forint (OSZK SzT, Fond 4/123).

5 Vö. a Nemzeti Színház bemutatói között húsz általa fordított címet találni.

nem emlékeztetett, több tekintélyes lap előre is némi tisztelettel említette, és azok, kik a fiatal művésznőt közelebből ismerék, mint elsőrendű csillagot üdvözlék a művészet egén. Ez több vala az elégnél, hogy társnői nagyobb része s ezek irodalmi barátai ellenséges állást foglaljanak irányában.”⁶

A színházi üzem struktúrájának és működésének vonatkozásai, valamint a sikerrecept megjelenítése Bulyovszkyné textuális előadásában ugyanebben a novellában olvasható. Ribauld úr ítész a Théâtre Français nézőterén két színésznővel beszélget. Az ítész szerint a hírnévszerzéshez a közönség megnyerésén kívül még néhány fontos elem tartozik:

„... önök meglepedkeznek azokról, kiktől egyedül függ a művész sorsa: az ítészekről; lássák önök, mesdames! fél rendszabályok nem vezetnek célhoz, egy művésznő, ha boldogulni akar, vagy bizonyos legyen, hogy mindenkit megnyer, vagy egyet igyekezzék megnyerni; az elsőhez sok ész, és még több feláldozás kívántatik, a másikhöz három dolog: kellem, szellem és jellem. Az elsővel sokan birnak önök közöl, a másikkal kevesebben, a harmadikkal legkevesebben. Ezek valódi fehér hollók. – Ah Ribauld úr! mily boldog lehet, kit ön bölcs tanácsaival vezet!”⁷

Ezt Bulyovszky Lilla is jól tudta. Nemcsak férje, az újságíró Bulyovszky Gyula személyében talált ilyen támogatóra, igyekezett külföldön is befolyásos kritikusokat megnyerni (pl. Jules Janin, id. Alexandre Dumas, Heinrich Theodor Rötscher), amiről tájékoztatta is a magyar közönséget.⁸

1.2. SZEREPKÖRÖK

Prielle Kornélia vidéki vándortársulatok primadonnakorszaka után (1841-től), amint jeleztük, 1859-ben, ill. 1861-ben került fel a pesti Nemzeti Színházhoz. Itt közel háromszáz szerepben, majd háromezer estén játszott,⁹ amelyhez még számtalan, vidéki fellépés járult.¹⁰ Vidéken számos *vígjátéki szende* lányt, pajos fiút és *drámai szendét* alakított. Pl. Julcsa, Szigligeti Ede *Szökött katonájában*, Damby Anna Dumas *Kean* c. darabjában, Cordelia Shakespeare *Lear királyában*.¹¹ Nemzeti Színházhoz való végleges szerződésének időszaka a modern társadalmi színmű térhódításának korszaka volt. A félig német félig magyar származású, kis-

6 BULYOVSZKY Lilla: *Estély = Uó: Novellái: Ujabb novellák*. III. Müller Emil Könyvnyomdája, Pest, 1857 (a továbbiakban BULYOVSZKY: *Estély*). 25–26.

7 Uo. 29–30.

8 Lásd BULYOVSZKY Lilla: *Válaszom Gyulai Pál Egy kis curiosum c. tárczacikkére*. Pesti Napló, 1858. febr. 17. 38. sz.

9 CENNER Mihály: *Prielle Kornélia: Emlékbeszéd és adattár*. Színháztudományi és Filmtudományi Intézet, Országos Színháztörténeti Múzeum, Bp., 1957.

10 Vidéki fellépéseinek összesítése csak 1868-tól ismert: PRIELLE Kornélia, *Csak 1868-tól kezdve tudok rendben számot adni vidéki vendégszerepléseim jegyzékéről*, OSZK KT. An 4942/26.

11 Vö. még RAKODCZAY Pál: *Prielle Kornélia élete és művészete*. Singer és Wolfner, Bp., 1891. 43–53.

polgári közegeből származó Prielle Kornélia (1823–1906), akinek imázsépítésében meghatározó volt, hogy franciásan írta nevét, hódított – a divatbolond Menneville márkinő szerepében a *Les doigts de fée*-ben (1859, Scribe, Legouvé), a *Gauthier Margitban* (1857, ifj. Dumas: *A kaméliás hölgy*), Madame Fourchambault-ként (1878, Émile Augier: *A Fourchambault család*), Reville hercegnőként (1881, Pailleron: *Ahol unatkoznak*) stb. Prielle Kornélia, valamint első és egyben harmadik férje, Szerdahelyi Kálmán utóbbi haláláig (1872) – a magyar színjátszás első nagy párosaként – szinte valamennyi divatos francia társalgási színműben és francia forrásból táplálkozó magyar drámában elsöprő sikert aratnak. Olyan könnyed természetességgel építették fel a dialógusaikat, hogy az színészcollégáikat is lenyűgözte. A korszak elsőrangú szalonszínésznőjének tartották.¹²

A szalonszínésznő-szerepkörre való rátalálás, ill. specializálódás a színháztörténeész Pukánszky Kádár Jolán szerint 1859-től, ill. 1861-től a pesti Nemzeti Színház tagjaként történik meg: „Nem mindjárt találja meg a neki való területet; naiva szerepeket játszik, Ágnes *A Tiszabáti libácskában* (Bayard), Rózsit *A cigányban* (Szigligeti); igazi területét azonban a francia drámák szalonszerepeiben találja meg.”¹³ Ennek belső útjáról kinyilatkoztatott színésznői önvallomásokból kevesebbet tudhatunk, azonban más típusú források, amelyek a kapcsolati háló, tértapasztalat, úri modor, megfelelő viselkedésmód elsajátítására, ennek színpadi alkalmazására vonatkoznak, valamint a színház műsorrendjének alakulására, amelyben jelentős arányban a francia társalgási dráma kap súlyt, követhetővé teszik a pálya ilyen irányba való elmozdulását, a szalonszínésznői szerepkörben való specializálódást.¹⁴

2.A. A SZEREPKÖRKERESÉS ÚTJAI

A megfelelő típuszerepre való rátalálás és keresés folyamatának egyik terepe Bulyovszkyne esetében az idegen nyelvű színpadi darabok fordítása. Egyik ilyen darab az egyfelvonásos

12 A „szalonszínész” kifejezés szerepmegjelölést, szerepkört takart, s különösen kedvelt volt ez a szerep a 19. század végén. Olyan színészt jelölt, „aki már pusztán megjelenésével igazi arisztokrata levegőt teremtett és hozott magával a színpadra”. *Magyar színművészeti lexikon*. IV. Szerk. SCHÖPFLIN Aladár. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Bp., 1931. 168. A Kolozsvár c. lap egyik cikke a szeretett művésznő iránti érdeklődés jeleit gyűjti össze, és jelzi, hogy a városban „minden érdekel mindenkit, a mi róla szól”, róla, aki „minden ízében előkelő asszony szóban, mozdulatban, fölfogásban.” Ez utóbbi megjegyzés is igazolja, hogy pontosan az előkelő és úri viselkedésmód megtestesítőjeként tekintettek rá, így látható, hogy szerepkörével tökéletesen azonosulni tudott nem színpadi viselkedésében is. A kettő egymást segítette. (Kolozsvár, 1890. márc. 24.) Színésznői működésének társadalmi és színházművészeti vonatkozásáról, valamint társadalmi tekintélyének problematizálásáról lásd BARTHA Katalin Ágnes: *Hírnév, patriotizmus és színésznőség Magyarországon a tömegkultúra századában (Prielle Kornélia esete)*. Irodalomismeret művészeti és muzeológiai folyóirat 2016/2, 58–81.

13 PUKÁNSZKYNE KÁDÁR JOLÁN: *A Nemzeti Színház százéves története*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940. 239.

14 Erről lásd BARTHA Katalin Ágnes: *Társas viszonyok és Prielle Kornélia (színészéletmód, város és szállás összefüggéseiről)* = *Hortus Amicorum. Közönlökötlet Egyed Emese tiszteletére*. Szerk. BARTHA Katalin Ágnes–BIRÓ Annamária–DEMETER Zsuzsa–TAR Gabriella-Nóra. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2017. 157–166.

Tiszabáti libácska c. vígjáték, melyet Bayard után alkalmazott magyar színre 1852-ben.¹⁵ A kiszemelt karakter Ágnes, egy szende szerep komikai vonásokkal, egyben címszerep. Látszat és való ellentétére épít ez a fergeteges vígjáték, amelyet a nemzeti színházi bemutató után (1853. jún. 17.) arisztokrata műkedvelők is színpadra visznek a Csekonics–Liphay és báró Orczy testvérúrhölgyek termében 1856 márciusában,¹⁶ és vidéki színpadok kedvelt műsordarabjává is válik. Berki Oszkár udvariatlannak és minden viselkedési normát felrúgónak mutatkozik, hogy elhárítsa az eljegyzést Ágnessel, báró Alpári unokájával, akit álnok módon viszsztatásztató színben, tiszabáti libácskaként írt le neki korábban Zabfalvy. A komédiázást válsasztja Ágnes is, hogy kiábrándítsa, s ne igazi arcát ismertesse meg második kérőjével, a piperkóc, túlzottan modoros Zabfalvyval. Ennek érdekében ostoba, ügyefogyott és szemtelen lányt játszik, s bepanaszolja nagyszüleinek Zabfalvyt, akit provokál ez a viselkedés. Ágnes szerepét Bulyovszkyné után a későbbiekben Felekyné Munkácsy Flóra és Prielle Kornélia is játszotta.

A Gauthier Margit-szerep viszont telitalálat. Ifj. Dumas *Kaméliás hölgy* c. regénye színpadi adaptációjának a fordításával végre egy nagy hatást keltő darabot ad Bulyovszkyné, s a címszerepet is eljátszhatja jutalomjáték keretében az 1855. nov. 26-i première-en, három évvel a párizsi bemutató után.¹⁷ Az első kortárs kurtizán színpadi megneemesülésének a történetét a libertinus francia színházi kultúrával¹⁸ szemben a kortárs magyar sajtó főként erkölcsi üzenetként vélte képtelennek, de elismerte, hogy kiváló alkalmat nyújt arra, hogy a színész nő a vívódó hősnő lelkivilágát színpadi eszközökkel megmutassa.¹⁹ A század végéig az ő fordításában játszották a magyar színpadokon a *Kaméliás hölgyet* Gauthier Margit címen. A magyar színházvilágban a Bulyovszkyné-féle drámai szókinccsvilág határozta meg és határolta be, hogy milyen nyelven és milyen gesztustárral, játéktípussal lehetett ezt a szerepet sikerre vinni. A Gauthier Margit szerepe primadonnának becsvágyának tere, a későbbiekben is Felekyné, Bulyovszkyné és Prielle versengésének tárgya. Bulyovszky Lilla karrierje végéig (1855–1878) játssza ezt a szerepet, s Prielle Kornélia meg 28 éven át.

15 A fordítás nem jelent meg nyomtatásban. Az elemzéshez a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában található sűgópéldányt olvastam: *Tiszabáti libácska* vígjáték egy felvonásban, Bayard u. magyar színre alkalmazta Bulyovszky Lilla, 1852. Sz. 3332.

16 BULYOVSZKY Lilla: *Az arisztokraták műkedvelő előadásáról (1856. márc. 15.)* = Uő: *Művészet* = Uő: *Novellái: Ujabb novellák*. III. 25–26.

17 Párizsi bemutatója a Vaudeville Színházban volt 1852. febr. 2-án, a főszerepre ifj. Alexandre Dumas Eugénie Doche színművésznőt szemelte ki, aki 1867-ig több mint ötszázszor játszotta el ezt a szerepet. Bulyovszky Lilla Eugénie Doche-sal is találkozott 1857-es párizsi útján, azonban sajnálatára nem láthatta játszani. (BULYOVSZKY Lilla: *Úti naplója*. I. Boldini Robert Könyvnyomdája, Pest, 1858. 131–134.) Bulyovszkyné fordítása nem jelent meg nyomtatásban. A Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában található sűgópéldány címlapja szerint: *Gauthier Margit*, dráma 5 felvonásban, id. Dumas Sándor regénye után franciából Bulyovszky Lilla, Sz. 1116.

18 A korszak francia színházairól és női színházi szereplőinek művelődéstörténetéről lásd Lenard R. BERLANSTEIN: *Daughters of Eve: A Cultural History of French Theater Women from the Old Regime to the Fin de Siècle*. Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts–London–England, 2001.

19 SALAMON FERENC: *Ifj. Dumas S. Gauthier Margit [1855. dec. 5.]* = Uő: *Dramaturgiai dolgozatok*. Franklin-Társulat, Bp., 1907.

2.B. A SZEREPKÖRKERESÉS ÚTJAI

Prielle megfelelő átütőszerep-, ill. szerepkörkeresése nem a Bulyovszkyné által gyakorolt úton haladt. Ő maga nem fordított színdarabot eljátszandó szerepért, visszaemlékező írást is csak néhányat publikált.²⁰ Férje, Szerdahelyi Kálmán a remek társalgási színésznőre, feleségére is gondolva több francia darabot fordított.²¹ A Gauthier Margit mint a kortárs európai színjátászás bravúrszerepe, úgy tűnik, kihagyhatatlan próbaköve a színésznői rátermettség bizonyításának.

Bulyovszkyné után igen hamar nyílik lehetősége a szerep eljátszására, először Kolozsváron. A szerepmegformálás sajátosságáról és ennek koronként változó voltáról is vall Naményi Lajoshoz írott levelében, amely levelet később a lapok is közölnek.

„Hogy Gauthier Margitot mily szempontok mellett kreáltam? – Ez a szerep, a mit legtöbbször játsztam, felül 200-on! mert hát úgy vegye azt, hogy ez nagyon sok a magyar pályán. És állíthatom, hogy ez nagy alakuláson ment át a kezdettől végig. 1856-tól 1884-ig, tehát 28 évig játsztam e szerepet (szegény Margit nem is élt ennyi időt) és mondhatom, hogy az utolsók alig hogy rokonok voltak az elsőekkel. És ez öntudatosan történt, mert Kolozsvárott játsztam először. Ott mindig felelős voltam a női közönség előtt: „nem lesz-e benne megbotrántoztató?“, „vihetjük-e leányainkat?“, „ha nem, úgy inkább nem megyünk!“ Különben is ijesztő hírek előzték meg, hogy a pesti cenzúra milyen nehezen eresztette át. Talán nem is adjuk akkor Kolozsvárott, ha Szentpétery Zsigmond nem hozza be, mint vendégszereplési jutalomjátékot; hisz új darab volt. Előzőleg már a regénynyel foglalkoztam és ebből merítettem a vezérfonalat, hogy a Kaméliás hölgy mindenikben azt a hatást élesztette mint egy nagyvilági finom hölgy. Könnyű volt hát kedves kolozsvári közönségem szigorú ítéletét szem előtt tartani, mellőzve minden apró nyilatkozását: beszéljen a dráma. És hát kire nincs hatással a halál? mikor igazságszolgáltatásul a bűnösnek meg kell halnia! Meghaltam, sokszor és hogyan? ebben már a magam fantáziája dolgozott: mert minden áron igyekeztem poétikus lenni – az askkór csendes feloszlásával, de az utolsó boldogság (Armandja mellette van) dicsfényében. Bizony ez alakításom tetszett és igen sokat írtak róla”.²²

Szigligeti kritikája szerint a kurtizánt *naivaként* játszotta 1857-ben: „Ő nem volt kaczer; ha czudar környezete, s grófjának emlegetése nem juttatja eszünkbe, hogy Gauthier Margitot

20 Lásd például: PRIELLE Kornélia: *Ismeretségem Petőfivel*. Koszoru 1879/1. sz. 386–409.; PRIELLE Kornélia: *Visszaemlékezések*. A Hét 1890/11. sz. 167–168.

21 Vö. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: *Egy színészházaspár élete*. Művelt nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Bp., 1956. 99, 125, 163. Szerdahelyi fordítói teljesítményének mintegy felében, kilenc darabban játszott. Vö. *A Nemzeti Színház műsora 1837–1964*. Óa. Staud Géza. In: Székely György szerk. *A Nemzeti Színház*, Gondolat, Bp. 1965, 181–190.

22 Prielle Kornélia levele Naményi Lajoshoz, 1896. febr. 10. Lásd újraközölve: NAMÉNYI Lajos: *Élet és jellem-rajzok, Prielle Kornélia Nagyváradon*. Vasárnapi Újság 1900/41. sz. 675.

játssza, azt hittük volna: Cordélia, Julia, s a szeretet és szerelem többi tündérének egyike áll előttünk. Nemes, finom volt, a nélkül, hogy keresettséggel az akart volna lenni, s a 3-ik felvonásban, midőn lemondva szerelmesétől válik, elragadó, megható volt, mert itt már – az akart lenni. Itt a művészet egész hatalmával ragadta meg szíveinket; azzal, melyet nem elég tanulmányozni, hanem érezni is kell; melyen nem látszik semmi utánzás, hanem a mely a kedély mélységéből önkényt látszik felmerülni. S lehet-e kívánni szebb halált, mint a melylyel ő lezárta szemeit?”²³

3.A. A SZEREPKÖRHÖZ VALÓ RAGASZKODÁS TÉTJE

Hogy hogyan jelenítik meg a színésznők nőiségüket, megélt életüket, magukat mint tárgyat/alanyt, abban nagy szerepe van a korabeli tiszteletre méltó nőiség történeti-diszkurzív konstrukcióinak. Ezért van kiemelt jelentősége a jó színházi szerepeknek (s ezek alakításainak), amelyek a művésznők szubjektivitásainak konstitutív elemeinek tekinthetők.

A nyilvánosságban propagálni kívánt imázs és a megfelelő színházi szerepkörhöz való ragaszkodás tétje akkor válik problematikussá, amikor a színházi vezetőség ettől eltérő szereppel kínálja meg a mindaddig főként szende szerepeket vivő Bulyovszkynét 1854-ben, ill. Prielle esetében a színház megváltozott műsora kínál kevesebb érvényesülési teret a szalonszínészként elfogadott színésznőnek 1874-ben.

Bulyovszkyné nem mindennapi gesztusa, Regan szerepének visszaadása 1854-ben, melyet a színházi törvénykönyvek szankcionálni szoktak, színészi temperamentumáról s az erényes szende szerepekhez való egyértelmű ragaszkodásáról árulkodik. Az ekkoriban érvényben levő *A Nemzeti Színház Törvénykönyve 1848 ápr. 1-től kezdve* a 70-es paragrafusban kimondja, hogy a szereposztás igazgatói feladat, a szerepekre vonatkozóan megtiltják a szerep visszaküldését, és azt is kimondják, hogy „a szereposztás nem a tagok szerepjegyzéke szerint, hanem a társaság személyzetéhez képest fog történni: de a tag által feljegyzett szerep betanult gyanánt fog tekintetni”. Kifogás, észrevétel 24 órán belül beadható az igazgatónak.²⁴

A vonatkozó levél így hangzik: „Színpadunkon is igen műértő rendezők oszták ki már számtalanszor Lear királyt, de soha egyiknek sem jutott eszébe Regan sem a naivdrámai sem a szubrett szakmába osztani. Szerepköröm egész összegéből, mely ugyan elég tarka, de még sem mutathatja ki senki is, hogy Reganhoz hasonló szerepek létezzenek közte. Regan rangdáma, intriquant, pikant, Cordéliánál jóval idősb, kinézése majesztikus, hősszenvedélyű. Találja fel ez alakot valaki *apró keresztleánykáim, síró és nevető kedélyes szerepeim, drámailag lyrái alakjaim közt*, miket eddig sikerrel adhaték s mikre az igazgatás fordított... Én a Regan fajtákat soha nem gyakoroltam, ez osztályra soha tanulmányt nem fordítottam, szerződésemkor erre nem köteleztetem, mert nem köteleztethetem, miután képességi körömön... kívül esik”.²⁵

23 SZIGLIGETI Ede: *October 7-én Gauthier Margit Prielle Cornélia asszony vendég (...)*. Magyar Posta 1857. okt. 9.

24 Vö. *A Nemzeti Színház Törvénykönyve 1848 ápr. 1-től kezdve*. Nyomt. Beimel, Bp., 1848. 12.

25 A levelet Péchy Blanka közli. Magát a levelet férje fogalmazza a színésznő nevében az igazgatósághoz, ezzel mintegy segítségére van e kialakult konfliktusban, és az ő kézírásában is őrződött meg. PÉCHY: *i. m.* 76. (Kiemelés B. K. Á.)

Minthogy a Nemzeti Színház ezen időszakból fennmaradt Törvényszéki jegyzőkönyvei (1848–1853) között nem található 1854-es,²⁶ az eset kontextusa, annak körülménye, hogy milyen következménnyel járt, ill. elfogadta-e az igazgatóság a Regan-szerep elleni kifogást, források híján nem feltárható. Az azonban jól látszik, hogy ellenállást mutatott az intriquant, pican szerepekkel szemben, és erősen ragaszkodott a szende és kedélyes szerepekhez.

A nem megfelelő, mert a színész nő saját magáról alkotott, ill. a nyilvánosság felé is megmutatni kívánt képével nem összeegyeztethető színházi szerep a Barrière és Thiboust jegyezte *Márványhölgyek* Aspasia-szerepe. Ezt nem adja vissza, de a jelek szerint kelleetlenül játssza. A nem megfelelő alakítás miatt Bulyovszkynét 1855 júliusában pénzbírságra ítélik. Férje interpretálásában „egy szörnyű nőt kelle alakítson; az Aspasia szerepét játszó színésznő, miután a rendező ítélete szerint nem volt elég jó – azaz mit tesz a színpadi morál nyelven e kifejezés: jó? – mivel nem volt elég kacér, szemtelen, parisi grisette – a színházi törvény 150 frt. bírságra ítélte”.²⁷ Ez a fajta ellenállás, ill. az erényes nőképpel való azonosulni vágyás olvasható novelláinak makulátlan színésznőalakjaiban (pl. *Egy színésznő szerelme* c. novella eszményi Blarose Camilla szereplője²⁸) vagy a megtévedt, de végül az erényes utat választó színésznőalakokban (pl. Coralie táncosnő az *Estélyben*²⁹).

3. B. A SZEREPKÖRHÖZ VALÓ RAGASZKODÁS TÉTJE

A Nemzeti Színház 1874-es új irányvétele, amelyben a fősúlyt az eredeti és a klasszikus irodalomra kívánta építeni, a színház műsorának átszabásával járt. Prielle elégedetlenséggel szemléli, hogy kevésbé foglalkoztatják, öntudatosan kiáll szerepköre mellett: „*jogom és szükségem van tudni, hogy az igazgatóság és rendezők a szakmámbeli műfajt egyik kiegészítő részül tekintik-e az intézet működésének vagy nem? (...) Egész életpályámon azt tanusítottam, hogy bírok fogalmával a művészeti igazságnak s most is tisztelettel meghajlok minden nemes törekvésű feladatra előtt az intézetnek, de miután tudomásomra nem létezik Európában műintézet, honnan származva legyen az általam képviselt műfaj, tehát magam is feladatot teljesítve teszem azon óhajtást, hogy e tekintetben se legyen szabad az újdonság és változatosság érdekét nálunk ennyire elbanyagolni. Szerződésém értelmében – s nem csupán segédkezve – kívánok folytonos tevékenységben lenni, hogy a törekvőkkel lépést tartsak, de semmi esetben hátra ne maradjak. Ezzel tartozom állásomnak,*

26 Törvényszéki jegyzőkönyvek 1848–1853. Nemzeti Színház. Kötetes itatok, OSZK SzT, 670.

27 A cikk a nem szimpatikus szerepkör kelleetlen eljátszásához Rachel egyik hasonló gesztusát említi magyarázatul: „Rachel mivel nem akarta Augre [!] *Medeáját* játszani, nem akarta mint e bösz görög nő nyilvános helyen gyermekeit legyilkolni, 30.000 frank bírságra ítéltetett. Mert nem akart gyermekgyilkos lenni!”. A cikket minden valószínűség szerint a lap munkatársa, Bulyovszky Gyula írhatta. Délibáb, 1855. aug. 19., 118. (Rachel Legouvé *Medeája* eljátszását utasította vissza.)

28 *Egy színésznő szerelme* c. novellája, amely az erényes (legeszményibb, legnemeslelkűbb és legönfeláldozóbb), de szerelmi üldözőkkel körülvett (akik fogadást kötnek elcsábítására) Blarose Camilla végül jó kimenetelű igaz szerelmének diadaltörténetét narrativizálja a Théâtre Français vonzaskörének színhelyein. BULYOVSKY Lilla: *Egy színésznő szerelme* = Uő: *Novellái*. I. Müller Emil könyvnyomdája, Pest, 1855. 3–104.

29 BULYOVSKY: *Estély*. 1–116.

a főváros közönségétől kiérdemelt méltánylatnak és a kötelesség teljesítését elősegíti ez idő szerinti egészségesem és ihletettségesem”.³⁰

Szigligeti válasza a színházi ankét által elfogadott színházi szabályra utalva kifejti, hogy ezentúl a műsorrendben „a fősúly az eredeti és classikai irodalomra fektetendő”, és jó alkalom arra, hogy középfajú drámák közül „némely frivol, léha irányú darabokat, melyeknek sem költői, sem művészi, sem erkölcsi becsé nincs, s hatásuk is csak mulékony s a divattal változó, előtérbe nem tolhatók”.³¹

Prielle: „Megnyugszom azon becses ígérétében, hogy minden alkalmat felhasználand személyem foglalkoztatásában. De engedje meg, hogy teljesen visszautasítsam magamtól azon feltevését, mint-ha én távolról is művelője akarnék lenni a frivol és léha dolgoknak. Ha ilyesmik valaha helyet foglaltak a nemzeti színpadon, az nem egyéniségem, de valóban a divat, és legfőképp a színház anyagi érdeke volt a múltban, melyre többé Istennek hála nincs szüksége. Büszke önérzettel vagyok meggyőződve, hogyha ma megszűntem élni, holnap éppen Szigligeti Úr lenne az elsők között, ki csekély tehetségemnek azon érdemét méltányolná legjobban, hogy az említettem modern dolgokat finom, tűrhető és nem ízléssértő alakban kívántam megoldani”.³²

A „kacér, szemtelen párisi grisettes” szereptípushoz és a „frivol, léha dolgok”-hoz való viszonyulásban a színésznők láthatóan, akár közönségük, a fennálló erkölcsi normák szerint ítélnék. Sőt Bulyovszkyné esetében egyes intrikus és negatív szerepeket illetően is mintegy saját magáról kialakítandó imázsának függvényében kívánna szelektálni. (Nyilván ezt a korabeli színházi rendszerben aligha engedheti meg magának.) Prielle-nél is látjuk kiemelt szerepköréhez, a szalonszínésznői szerepekhez való ragaszkodást, azonban kiváló jellemszínészként nemcsak ezen belül kívánt megmaradni, és nem találta sem szakmai szempontból, sem civil imázsának fentartása céljából előnytelennek a negatív szerepeket sem: remekül és ellenállás nélkül játssza a kleptomániás szélhámos ál-Zikka grófnőt (Sardou: *Dóra*), a pazarló bankárnét, Fourchambault-nét (Augier: *Fourchambault család*), a divatbolond Menneville márkínőt a *Tündérujjakban* (1859, Scribe–Legouvé), és örült nőt Coraként (Belot: *47. cikk*), sőt szalonalaknak egyáltalán nem mondható szerepet is, mint a paraszt Bannainét (Szigeti József *Rang és mód*) vagy Ördög Sárát (Tóth Ede: *Tolonc*).

Láthatjuk e neves magyar színésznők példáján, hogy a századközep normatív nőképével mérnek, és visszautasítják a számukra előnytelen címkeket, és a maguk különböző stratégiáival adnak kifejezést ennek: az ellenállást egy szerep kelleetlen játszásával vagy szerepvisszaadással kifejezve, ill. igazgatói elképzelést számonkérve; ugyanakkor a korabeli Európa színésznői rátermettségének próbáját jelentő Gauthier Margit-szerephez való viszonyban az erkölcsileg korántsem feddhetetlen szerep megformálását a koronként változó nézői elvárásokhoz igazítják.

A bizonyos szerepkörhöz való ragaszkodásnak konkrét színház-hierarchiai vonatkozása is van. A korabeli színházi kultúra hierarchikus szerepköri tagozódásban működő rendszerében a tragikus, ill. tragika, a drámai jellemszínész a legrangosabb és legértékesebb színész, bérezése is ennek megfelelően a legmagasabb, társadalmi presztízs szempontjából szintén a ranglét-

30 Prielle Kornélia levele Szigligeti Edéhez, [Bp.], 1874. [jan. 7-e előtt], OSZK, Kt, Lev. Újra: RAKODCZAY: *i. m.* 221–223.

31 Szigligeti Ede levele Prielle Kornéliához, Bp., 1874. jan. 7. OSZK, Kt, Lev. Újra: RAKODCZAY: *i. m.* 223–224.

32 Prielle Kornélia levele Szigligeti Edéhez, [Bp.], 1874. [jan. 7-én vagy után], OSZK, Kt, Lev. Újra: RAKODCZAY: *i. m.* 225–226.

ra legmagasabb fokán áll, a komikus/komika vagy intrikus mindenkor alatta áll. Ilyen szempontból is érthető, hogy az ambiciózus, alkatilag is ennek megfelelő tehetséges ifjú színészek a drámai jellemkarakterekhez, tragikus és hősi szerepkörökhöz vonzódtak, még ha pályájuk során s főként a kortárs színházi rendszer miatt is számos más típusú szerepben is kipróbálták magukat. Prielle szerepköri szakosodása a drámai jellemszínész kategórián belülnek tekinthető, egyrészt intézményi-konjunkturális és divatfüggő is volt, ugyanakkor invenciózus és szelleműs lénye nem kívánt megragadni egyetlen skatulyánál, még ha az utókor emlékeztetőben elsősorban a szalonszínésznői címkével együtt maradt is meg.

4. 1. SZÍNPADON ÉS SZÍNPADON KÍVÜLI KONVENCIÓK PERFORMANCIÁJÁNAK HATÁSA

Bulyovszkyné magánéletébe alig kívánja beavatni a közönséget, memoárt nem ad ki (s állítólag létező naplója is eltűnt); legszemélyesebb s egyben életrajzi jellegű írásnak is olvasható műve az 1857. nyári külföldi utazása nyomán megszületett *Úti naplója* (1858). A művet erőteljesen színésznői karrierének szolgálatába állította.³³ Mindeközben azonban nevét számos pletyka övezi, Ira Aldridge-dzsal való ügyétől id. Dumas-val való kapcsolatáig s a magyar színpad elhagyásának tervéig, ami Gyulai Pállal vívott sajtóvitát indukál, és amit a korban botrányal felérő hírverés övez.

A vállalkozó szellemű, a nyilvánosság porondjára lépő, a maga sorsát, karrierét kézbe vevő nő képe fenyegető is. Nem fér bele az addigi jól körülhatárolható nemzeti színésznői elvárásokba. Alighanem színpadon és társaságban eljátszott szerepei egymásra hatásának (az izgalmas, szexuálisan kihívó nők: Gauthier Margit, a Divathölgyek [Le Demi-Monde] D'Ange bárónője³⁴) és a személyét övező pletykáknak (Gyulai Lajos naplója)³⁵ is lehetett fenyegető és a századközép polgári értékrendje kereteiben nehezen értelmezhető vonatkozása.³⁶

33 BULYOVSKY Lilla: *Bobus Szögyényi Antónia ónagyságának = Uő: Úti naplója*. I. Boldini Robert Könyvnyomdája, Pest, 1858.

34 Gyulai kiemeli, hogy az elveszett csalfa nő „jellemét némi költői fényvel igyekezett bevonni (...) Az előadás egyébiránt Bulyovszkynének valóságos diadala volt, Alig játszott valaha oly művészi egyöntetű mint ma. Minden jelenete sikerült”. Az idézet „költői fény”-metaforája konkrét korabeli színházi normát és elvárást takart. Látnunk kell ebben azt, hogy a csalfa nő megszelídítésének, megnemesítésének elvárása és sikerre vitt feladata a szende szerepkör hangsúlyos érvényesítésével zajlott a színpadon. GYULAI Pál: *Divathölgyek* [1855. okt. 3.]. *Dramaturgiai Dolgozatok*. I. Franklin-Társulat, Bp., 1907. 135–136.

35 Aldridge 1853-as vendégjátéka epilógusaként is árulkodó gr. Gyulai Lajos naplójának a következő bejegyzése, amelyet Péchy Blanka idéz: „1853 nov. 25... mit sem érnek a vígjátékok Bulyovszkyné nélkül, ki nem rég egy alkalmatlan fiúval lebetegedett, és most fel nem léphet egy darabig. A' rossz világ azt beszéli, hogy egy szerencsen fiúval betegedett volna le, ki meg is halt azonnal és Ira Aldridge a' híres szerencsen művész lett volna annak apja, ihr Schkeppentrager und Posaunenblaser”. Megjegyzendő: Bulyovszkyné okt. 5-én még Júliát játszott, s már decemberben olvasható volt a hír: „Bulyovszkyné hosszabb betegeskedés után még e hét folyamán fellépend”. A koraszülött gyermek fehér bőrű volt. (PÉCHY: *i. m.* 75.) A pletykaanyag jóval gazdagabb németországi pályájának idején, ahol több fejedelem is pártolójává, hódolójává szegődik. (Vö. PÉCHY: *i. m.*)

36 Bulyovszkyné színpadi és civil társadalombeli szerepeinek, ill. a korszak normatív nőképének egymáshoz való viszonyát főként a színházhoz kötődő írásaiban vizsgáltam. Lásd BARTHA Katalin Ágnes: *Újraképzelt színház: a színész trónó és író színésznő énejei*. (Megjelenés előtt.)

A hölgyerény narrativizálása fikciós írásaiban és úti naplójában, szerepeinek ezen irányon belüli figyelmes megtartása, a jó modor és jólneveltség színpadi és színpadon kívüli konvencióinak közönség előtti kényes fenntartása egyben pozitív publikus imázsának alakítását szolgálták. Ehhez járultak még textuálisan sokat hangoztatott honleányi érzése és magyar nyelvű irodalmi alkotásai. Ugyanakkor a nőiség performatív dimenzióinak szűköségét és korlátozó hatalmát is érzékelhetjük, amennyiben a jólneveltség és megfelelő modor elvárása és fenntartása megakadályozza a színésznőt a szenvedélyesség színpadi megmutatásában. 1863-as vendégjátékokor a Lecouivreur Adrienne szerepében ezt kifogásolja Gyulai Pál: „*nehezen bírja meg a korlátokat áttört szenvedélyek rohamait*”.³⁷ Hasonló hiányérzetet fogalmaznak meg a német színpad elhagyása után, 1875–1876-os nemzeti színházbeli vendégelőadás-sorozata idején, mely fellépésekre visszavonulása előtti búcsúfellépteiként is tekinthetünk, hiszen nem szerződött egykori intézménye. Egyik kritikusa repertoárját véli szűkösnek (Gauthier Margit, Stuart Maria – Schiller *Stuart Mária* c. drámájának címszerepe, Deborah – Mosenthal négyfelvonásos drámájának címszerepe, Müller Adél – Albin *Veszedelmes nagynéne* c. négyfelvonásos vígjátékának színésznő szerepe, Messalina – Wilbrandt *Arria és Messalina* színművének szerepe, Lecouivreur Adrienne – Scribe–Legouvé ötfelvonásos drámájának francia színésznő címszerepe), választott szerepei közül egyedül Stuart Máriaját véli a művészi becsvágy méltó tárgyának.³⁸

Hogy reményei ellenére Magyarországra visszajöttkor nem szerződtette a Nemzeti Színház, annak egyik oka szintén az lehetett, hogy a külső manírokhoz túlzottan ragaszkodó művésznőből, úgy látták, hiányzott a „valódi bensőség”.³⁹

Ugyanezt a szerepköri, ill. performanciális szűköséget látja a kortárs vetélytárs Prielle Kornélia is: „*Nem hiszem ugyan, hogy szerződtessék – mert nagyon langyos a siker, de meg semmi esetben sem állunk ellenlábán, szereposztálya is, az egy Margitot kivéve – meg se közelíti az enyémet.*”⁴⁰ S Bulyovszkyné színésznői imázsának néhány motívumát is azonosítja: honleánykodás és saját magáról szárnyra kelő hírek tudatos manipulálása, szándékait illetően az örökös bizonytalanság, talányosság fenntartása.

Bulyovszkyné irodalmi működésében igen óvatosan adagolta színpadi és magánéleti viszonyait, sajtóközleményeiben a taktikázást látjuk, a magyar színpad elhagyásának okait nem konkretizálja, csak magánlevelezésében, visszatértek magyar színpadi pályafutásának újrakezdéséről is ködösen informál, miközben visszalépését is közli sajtóban; nem kívánt memoárt adni, amin elképzelhetőleg könnyített volna egy magyar előzmény (Déryné ekkoriban, 1869 és 1872 között írja meg visszaemlékezéseit, de a kinyomtatásukra jóval később kerül sor), bizonyos önéletrajzi hangok adaptálását láthatjuk novelláiban vagy nyilatkozataiban, például Kolozsvárhoz való viszonyáról.⁴¹

Textuális énjeit kívánva megragadni, főként az elhallgatások tényével szembesülünk, s egy erős narratív intencionalitást láthatunk, amely színházi szerepköreinek erényes és magasztos

37 Gyulai Pál írását lásd Koszorú 1863. jún. 28. 26. sz.

38 Vasárnapi Újság 1876. márc. 12.

39 Vö. a Vasárnapi Újság előbb idézett cikkének következő részét: „Bár sokkal magasabban áll a művészi rutin, ügyesség, s bizonyos fogások tekintetében, mint a valódi bensőség, érzés és szenvedély dolgában; de tagadhatatlanul annyi a tanulmánya, oly gondolkozó, kiszámító, s a külső alakításban oly hatásos művésznő, hogy helyeselnünk kellene, ha őt az igazgatóság ismét állandóan a magyar színpadhoz tudná kötni”. Vasárnapi Újság, uo.

40 PRIELLE Kornélia levele Prielle Lillához, 1876. jan. 15. OSZK KT.

41 Vö. BARTHA Katalin Ágnes: *Egy színésznő és kolozsvári közönsége*. Helikon XXVII(2016). 14. sz. 20.

női karaktereivel (szendék és drámai hősnők) azonosul leginkább, és az elhallgatásokban, az élet művészi produktummá való alakításában érdekelt, amelyben a korszakban életvitelét tekintve nem konvencionális nőt konvencionális eszközökkel visznek színre.

4. 2. SZÍNPADON ÉS SZÍNPADON KÍVÜLI KONVENCIÓK PERFORMANCIÁJÁNAK HATÁSA

A század második felében a nők polgári társadalomban betöltött szerepvállalását/munkakörét illető elvárásrendszer a nevelésben, a jótékonykodásban, a szellemi és anyagi munkában vélte megtalálni. Jó néhány színpadi szerepével ellentétben a színésznő életvitelében középosztályi értékeket vallott, fennmaradó kiadási jegyzékei ékes bizonyítékai ennek. Hitvallása a háziasságról igen egyértelműen a tradicionális családeshizmét viszi tovább,⁴² (ahol a ház anygala szerep hangsúlyos), de úgy, hogy a modernitás által megkérdőjelezett családeshizmét is felvillantja, és a századvégi női domeszticitás mint már nem feltétlenül érvényes norma felhangjai is kiolvashatók. Prielle szerint a polgári nyilvánosságban zajló professzió és a magánélet szentélyében kibontakozó háziasság kettős diskurzusa erősítette egymást, hogy ily módon megfelelhessen a modernitás kihívásainak. A nyilvánosságban (színházban, különféle társaságokban) és úton töltött idő nem ment a háziasság rovására.

Kétségtelen, hogy a polgári nyilvánosság legfontosabb orgánuma, a nagyhatalom tömegsajtó befolyásolta és alakította is Prielle életét is, amelyben a maga során szintén meglehetősen aktívnak tekinthető, hisz a sajtó megnyerése létfontosságú a színésznői pályán. Ámbár nem tartozott azokhoz a színésznőkhöz, akiknek minden színpadon kívüli tevékenysége a nyilvánosság előtt zajlott, hiszen óvatosan és megfontoltan élt ezzel a lehetőséggel, életvitelében a század dereka polgári szabályainak keretein nem feltétlenül kívánt túllépni (Petőfivel és Szerdahelyivel való kapcsolatáról maga vall, egyéb viszonyait nem kívánja a nyilvánosság elé tárni). Prielle levelezéséből látható, hogy jó kapcsolatot ápol írókkal, újságírókkal, hírlapírókkal mind a fővárosban, mind vidéken. Pályája során jótékonykodással, a század második felében intenzív egylettámogatással aktív szerepet játszott a civil társadalom működtetésében, amely nemcsak a kapcsolati tőke szempontjából volt fontos, hanem személyes attribútumainak közszemlére tételével mint társadalmi szereplőt is hitelesítette.

A kommunikatív szituáció változásával egyre nagyobb szerepük kezd lenni a színésznői fényképeknek, személyét ábrázoló levelezőlapoknak, melyek mint a tömegfogyasztás jelei is feltűnnek. Prielle színtében-hosszában ajándékoz fotókat, levelezőlapokon is népszerűsített mű-

42 „Már kételkedtem abban, hogy a mai világban valaki a „háziasság”-ról elmélkedjék és a nélkül, hogy elítélném az ellenkező áramlatot, úgy gondolkozom: hála legyen az Alkotónak hogy én állandóan bírom, érzem és élvezni tudom a háziasság teljes nyugalma. Pedig ezt nem az öregkor mondatja velem, hanem kora ifjúságomtól kezdve a háziasság követelménye szereztek meg számomra az erőt, a megelégedést, sőt az ihletettséget művészpályám betöltésére is. Mert az izgatott és zaklatott helyzet tönkre tették volna idegeimet, talán életemet. Mondhatom tehát, hogy szerény otthonom kedvelése, házirendemnek folyton szemmel kísért figyelése, családomnak édes gondozása mellett, csak annyi időm maradt a társadalmi örömeire, a mennyi nekem tulajdonképpen kívánatos, és módomhoz képest szükséges volt. Többre nem törekedtem, nem is vágytam. Ez az én háziasságom hite.”
Prielle Kornélia levele Kürthy Emilné Szemere Gizellához, 1899. dec. 8., OSZK KT.

termi jelmezes fényképeket,⁴³ akárcsak más jó nevű színésznőkollégái. A Bulyovszkynéről készült vizuális ábrázolások közintézményekben felelhető száma jóval szerényebb,⁴⁴ ez korai visszavonulásával, a nemzeti színháztörténeti diskurzus kirekesztő jellegével hozható kapcsolatba.

A két színésznőről fennmaradt és eddig számunkra elérhető fényképeken megjelenő nőalakok által hordozott jelek jól beleilleszkednek a kortárs normatív színpadi nőképek vizuális és textuális diskurzusába. A fénykép a modellel azonosul. Így nem csak a maszkírozott színészarc milyenségéről alkothatunk objektívebb fogalmat; olykor a színész által felvett póz a színházi formanyelv és a játékstílus egy lehetséges forrásaként is szolgál. Gauthier Margitként Bulyovszkynét pazar ruhában látjuk, semmi kacérság, kihívó gesztus nem figyelmeztet a fiktív alak kurtizánságára. Ugyanígy Prielle is Gauthier Margitként egy szentimentális finom nagyvilági hölgyalakot jelez, ahol a beállás, elhelyezkedés a Paulay rendezői lélektani realista elveivel van szemlélve,⁴⁵ az egyes ruhaköltemények igényes kivitele tűnik fel inkább, s kevésbé egy jellegzetes gesztus, s alighanem egymáshoz egymeműsítik a különféle fikciós alakokat.

Viszont, ha szerepeik skáláját, s a róluk szóló kritikákat olvassuk, akkor a két színésznő szerepeihez való viszonyának különböző stratégiája is szembetűnik: Bulyovszkynét olyan típusú színésznőként határozhatjuk meg, aki pályáját tudatosan úgy alakította, hogy lehetőleg csak olyan szerepet játsszon, amelyek szerepkörének vagy imázsának megfelelnek, minthogy önmaga függvényében határozta meg ezeket. Prielle Kornélia viszont képes volt a fikciós alakoknak erőteljesebben alárendelni magát, s teremtőerővel játszani olyan szerepeket is, amelyek nem hozhatók kapcsolatba civil imázsával.

IN BETWEEN ‘CHEEKY PARISIAN GRISETTE’, ‘FRIVOLOUS, LIGHT BUSINESSES’
AND ‘RESPECTABLE WOMANHOOD’ (ACTRESSES’ IMAGE AND
THEATRICAL LINES OF BUSINESSES IN 19TH CENTURY)

Keywords: *theatrical role-types, actress’ image, normative female image, 19th century, performativity*

Linked to the career of two prominent Hungarian actresses (Kornélia Prielle (1826–1906) and Lilla Bulyovszky (1833–1909)), the study focuses on some of the components of the actress’s image construction in relation to contemporary normative female images and theatrical role-types or lines of business. In fact, the two careers are seen within the framework of finding the right role/the fitting lines of business and working within it (ingenue, heroine or leading lady, ‘character’ actress or salon-actress) pointing out the different strategies used by them and the interferences of performative conventions used on and off stage. The analysis uses besides performance-criticism and other relevant historical

43 Lásd ezeket a PIM-OSZMI és az OSZK, valamint a máramarosszigeti református parókia tulajdonában levő Prielle Kornélia-hagyaték fényképgyűjteményeiben.

44 A PIM-OSZMI birtokában figyelemre méltó albuma található, amely különböző szerepei jelmezes fényképeit tartalmazza. A fényképeket Friedrich&Otilie Brockmann készítette Drezdában. Ajánlásában ez olvasható: Emléklül iházi Ihász Idának. Bulyovszky Lilla 1883. április 20. Az album leltári száma 59.37.1-16.

45 PAULAY Ede: *A színészet elmélete* [1871] = *Paulay Ede írásaiból*. Szerk. SZÉKELY György. Magyar Színházi Intézet, Bp., 1988 (Színháztörténeti Könyvtár 17). 9–87.

sources, theatrical and textual self representations of both actresses and in the case of Lilla Bulyovszky uses her fictional writings as well.

The comparison may indicate the path that led to the creation of a new type of modern woman figure in the new century and so, too, we can gauge the extent to which these actresses participated in the transformation and remaking the norms of performativity for the new woman through their self-representation strategies and reception.

ÎNTRE „O GRISETĂ PARIZIANĂ NERUȘINATĂ”, „CHESTII FRIVOLE, UȘURATICE” ȘI IMAGINEA FEMEII RESPECTABILE (RELAȚIA DINTRE IMAGINEA ACTRIȚEI ȘI PALETA DE ROLURI TEATRALE DIN SECOLUL AL XIX-LEA)

Cuvinte-cheie: *tipuri de roluri teatrale, imaginea actriței, imaginea normativă a femeii, secolul al XIX-lea, performativitate*

Printr-o analiză comparativă a două actrițe maghiare proeminente, Kornélia Prielle (1826–1906) și Lilla Bulyovszky (1833–1909), studiul se concentrează pe câteva componente ale construcției imaginii actriței în raport cu feminitatea normativă a epocii și cu diferitele tipuri de roluri teatrale. Cele două cariere sunt prezentate în contextul căutării și găsirii rolurilor potrivite, subliniind diferitele strategii folosite și interferențele convențiilor performative utilizate pe și în afara scenei.

Studiul este bazat pe critici teatrale și alte surse istorice relevante, reprezentări teatrale și textuale ale celor două actrițe, iar în cazul lui Lilla Bulyovszky au fost incluse și texte fictive scrise de ea. Comparația celor două actrițe sugerează antecedentele care au stat la baza creării (scenice) ale femeii moderne din secolul al XX-lea, astfel, atât prin strategiile de auto-reprezentare și cât și recepția artistică ale acestor actrițe se conturează transformarea normelor de performativitate privind imaginea noi femei.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA ILUSTRĂȚIILOR

1. Prielle Kornélia ismeretlen szerepben, 1860-as évek, PIM-OSZMI/Kornélia Prielle in an unknown role, 1860', Petőfi Literary Museum – Hungarian Theatre Museum and Institut, Budapest/Kornélia Prielle într-un rol necunoscut, 1860', Muzeul Literaturii Petőfi – Muzeul și Institut Teatral Maghiar, Budapesta
2. Prielle Kornélia mint Reville hercegnő (Paileron: *Ahol unatkozna*), 1880-as évek, PIM-OSZMI/Kornélia Prielle as Duchess Reville (E. Paileron: *Le monde où l'on s'ennuie*), 1880', Petőfi Literary Museum – Hungarian Theatre Museum and Institut, Budapest/Kornélia Prielle în rolul lui Duchess Reville (E. Paileron: *Le monde où l'on s'ennuie*), 1880', Muzeul Literaturii Petőfi – Muzeul și Institut Teatral Maghiar, Budapesta
3. Prielle Kornélia mint Gauthier Margit, ismeretlen eredetű fotó kópiája, 1860-as évek, PIM-OSZMI/Kornélia Prielle as Marguerite Gautier, 1860', Petőfi Literary Museum – Hungarian Theatre Museum and Institut, Budapest/Kornélia Prielle în rolul lui Marguerite Gautier, 1860', Muzeul Literaturii Petőfi – Muzeul și Institut Teatral Maghiar, Budapesta
4. Bulyovszkyné mint Júlia, 1860-as évek, PIM-OSZMI, 59.37/14./Lilla von Bulyovszky as Julia, 1860', Petőfi Literary Museum – Hungarian Theatre Museum and Institut, Budapest/Lilla von Bulyovszky în rolul Julietei, 1860', Muzeul Literaturii Petőfi – Muzeul și Institut Teatral Maghiar
5. Bulyovszkyné mint Gauthier Margit, 1860-as évek, PIM-OSZMI, 59.37/6./Lilla von Bulyovszky as Marguerite Gautier, 1860', Petőfi Literary Museum – Hungarian Theatre Museum and Institut, Budapest/Lilla von Bulyovszky în rolul lui Marguerite Gautier, 1860', Muzeul Literaturii Petőfi – Muzeul și Institut Teatral Maghiar, Budapesta

KÉPMELLÉKLET

BARTHA KATALIN ÁGNES

1

2

3

4

5